

Paweł Popieliński

Instytut Studiów Politycznych Polskiej Akademii Nauk

Wkład współczesnej mniejszości niemieckiej w pielęgnowanie i rozwój górnośląskiego dziedzictwa kulturowego – wybrane zagadnienia

Streszczenie

W artykule autor przedstawia wkład współczesnej mniejszości niemieckiej w pielęgnowanie i rozwój górnośląskiego dziedzictwa kulturowego na wybranych przykładach. Wpierw przedstawia on czytelnikowi specyfikę Górnego Śląska oraz ich rodzimych mieszkańców, a następnie wyjaśnia, w jaki sposób mniejszość niemiecka przyczynia się do pielęgnowania i rozwoju górnośląskiego dziedzictwa kulturowego. Autor skupia się przede wszystkim na kwestiach niematerialnego dziedzictwa kulturowego mniejszości niemieckiej z Górnego Śląska. Szczególnie na kwestiach szeroko pojętej działalności (społeczno-kulturalnej i politycznej), tożsamości czy języka (komunikacja interpersonalna, edukacja). Wymienione zagadnienia należą do jednych z najważniejszych elementów omawianego dziedzictwa kulturowego.

Słowa kluczowe: Górnośląskie dziedzictwo kulturowe, niemieckie dziedzictwo kulturowe, mniejszość niemiecka w Polsce, Górny Śląsk, Ślązacy, śląskość, gwara śląska, szkolnictwo dla mniejszości niemieckiej, polsko-niemieckie dwujęzyczne nazwy miejscowości

Dziedzictwo kulturowe

Pod pojęciem dziedzictwa kulturowego należy rozumieć wszystkie przekazane dobra kulturowe wspólnoty, narodu. Dziedzictwo kulturowe stanowi cały dorobek kulturalny, jaki pozostawiły nam minione pokolenia. Dziedzictwem kulturowym jest wszystko to, co jest przekazywane z pokolenia na pokolenie: przedmioty materialne, krajobraz kulturowy, wierzenia, obrzędy i obyczaje, pieśni, ubiory, potrawy, mentalność zbiorowa, praktyki socjalizacyjne itp. Mianem dziedzictwa kulturowego określamy wartość materialną i duchową, którą należy zachować dla przyszłych pokoleń, bowiem stanowi część składową naszej kultury. W tym

przypadku dziedzictwo określa nasze relacje wobec wartości, które należy ocenić, ze względu na ich wielogeneracyjny czy wielowiekowy wymiar. Dziedzictwo kulturowe stanowi zasób rzeczy materialnych i niematerialnych, z którymi wiążą się wartości duchowe, zjawiska historyczne i obyczajowe. Tym samym są objęte ochroną dla dobra danego społeczeństwa i jego rozwoju, aby zostały przekazane następnym pokoleniom¹. Mają one znaczenie przede wszystkim dla tożsamości i ciągłości rozwoju kulturowego i społecznego². Stają się one czynnikiem integrującym społeczność, umożliwiającym grupową identyfikację³.

Ze względu na to, że niniejszy artykuł dotyczy głównie niematerialnego dziedzictwa kulturowego, warto w tym miejscu przytoczyć jego definicję zgodnie z przyjętą konwencją UNESCO w sprawie ochrony niematerialnego dziedzictwa kulturowego w 2003 r.:

„Niematerialne dziedzictwo kulturowe oznacza praktyki, wyobrażenia, przekazy, wiedzę i umiejętności – jak również związane z nimi instrumenty, przedmioty, artefakty i przestrzeń kulturową – które wspólnoty, grupy i, w niektórych przypadkach, jednostki uznają za część swojego dziedzictwa kulturowego. To niematerialne dziedzictwo kulturowe, przekazywane z pokolenia na pokolenie, jest stale odtwarzane przez wspólnoty i grupy w relacji z ich otoczeniem, oddziaływaniem przyrody i ich historią oraz zapewnia im poczucie tożsamości i ciągłości, przyczyniając się w ten sposób do wzrostu poszanowania dla różnorodności kulturowej oraz ludzkiej kreatywności”⁴.

Ponadto można rozróżnić trzy płaszczyzny, na których dziedzictwo kulturowe spełnia swoją rolę:

- 1) lokalna – najlepiej rozbudowana, społeczność lokalna odkrywa dziedzictwo kulturowe we własnym otoczeniu i pielęgnuje je z własnej inicjatywy;
- 2) płaszczyzna regionalna, która musi integrować wielonarodowe dziedzictwo;
- 3) narodowa, najtrudniejsza do realizacji, bowiem mocno scentralizowana⁵.

¹ Ochrona rozumiana jest tutaj jako utrwalenie tego dziedzictwa, zachowanie i przekazanie go następnym pokoleniom.

² Zob. *Dziedzictwo kulturowe: informacja, mniejszości etniczne*, red. A. Skrzypczak, Warszawa 1996.

³ M. Pachowski, A. Słaboń, *Słownik pojęć socjologicznych*, Kraków 2010, s. 44.

⁴ Art. 2 Konwencji UNESCO w sprawie ochrony niematerialnego dziedzictwa kulturowego, sporządzona w Paryżu dnia 17 października 2003 r. (Dz.U. z 2011 r., nr 172, poz. 1018).

⁵ Zob. *Spotkanie z cyklu „Rozmowy o Polsce i Niemczech”* [online], <http://www.haus.pl/aktualnosc-149.html> [dostęp: 8.03.2016].

W przypadku podjętego tematu artykułu, o wyjątkowości górnośląskiego dziedzictwa kulturowego stanowią wszystkie „dobra i formy kultury, które ukształtowały się na zasadzie wzajemnych inspiracji, konfrontacji i ukształtowania odmiennych nurtów kultury. W ten sposób Śląsk był i będzie kształtowany przez wiele przestrzeni kulturowych, które wychodzą poza granice narodowe i tu w szczególny sposób otrzymują – by tak rzec – śląski charakter”⁶. Od wieków górnośląskie dziedzictwo kulturowe tworzą i pielęgnują przede wszystkim Ślązacy (ludność rodzima – od wielu pokoleń rodzimi mieszkańcy regionu) narodowości polskiej, niemieckiej i (stosunkowo od niedawna) śląskiej⁷. Przez wieki swój wielki wkład w to dziedzictwo wnieśli Niemcy oraz w mniejszym stopniu Polacy, Czesi i Żydzi (ale nie tylko). Z tego powodu, górnośląskie dziedzictwo kulturowe pokrywa się w znacznej mierze z niemieckim dziedzictwem kulturowym na Górnym Śląsku. I dlatego też niemieckie dziedzictwo kulturowe na Górnym Śląsku jest nie tylko nieodłącznym elementem górnośląskiego dziedzictwa kulturowego, ale także stanowi znaczną jego część.

Jeżeli chodzi o współczesną mniejszość niemiecką na Górnym Śląsku w województwie śląskim i opolskim (gdzie znajdują się największe skupiska tejże mniejszości), to przyczynia się ona w znacznym stopniu do zachowania i popularyzowania górnośląskiego i niemieckiego dziedzictwa kulturowego w naszym kraju. Szczególnie do zachowania kulturalnego dziedzictwa Górnego Śląska, ochrony i przywracania wielokulturowości tego regionu. Przyczynia się czy też pośredniczy w przekazywaniu z pokolenia na pokolenie praktyk, wiedzy, wyobrażeń, idei, wartości, umiejętności, tradycji składających się na górnośląskie i niemieckie dziedzictwo kulturowe.

W kontekście interesującego nas zagadnienia w artykule przedstawiono i poruszono przede wszystkim kwestie niematerialnego dziedzictwa kulturowego mniejszości niemieckiej z Górnego Śląska. Szczególnie ważne kwestie szeroko pojętej działalności (społeczno-kulturalnej i politycznej), tożsamości czy języka (komunikacja interpersonalna, edukacja). Wymienione tu kwestie należą do jednych z najważniejszych elementów dziedzictwa kulturowego⁸. Zanim szerzej zostaną one omówione, to wpieryw zostanie ukazana specyfikę regionu – Górnego Śląska oraz ich rodzimych mieszkańców.

⁶ Od wydawcy, [w:] *Dziedzictwo kulturowe Śląska. Miejsca – architektura – ludzie – zwyczaje – tradycja*, Gliwice–Opole 2015, s. 10.

⁷ Oficjalnie narodowość śląska nie jest uznana przez żaden sąd w Polsce. Jednak w obydwu ostatnich Narodowych Spisach Ludności – NSP 2002 i 2011 spora grupa ludzi zadeklarowała narodowość śląską. Więcej na ten temat zob. P. Popieliński, *Młodzież mniejszości niemieckiej na Górnym Śląsku po 1989 roku. Organizacje, tożsamość narodowa, postawy, przyszłość*, Warszawa 2011.

⁸ Por. K. Gładkowski, *Edukacja interkulturowa a dziedzictwo kulturowe*, [w:] *Edukacja mniejszościowa w Polsce. Wczoraj – dziś – jutro*, Gliwice–Opole 2015, s. 50.

Specyfika Górnego Śląska i jego rodzimych mieszkańców

Górny Śląsk jest typowym socjologicznym regionem pogranicza, który doświadczył wiele zmian przynależności państwowej, co w konsekwencji odcisnęło swoje piętno na rodzimych mieszkańcach regionu. Region ten od wieków podlegał oddziaływaniom rozmaitych systemów kulturowych, polityczno-administracyjnych i gospodarczych. W tym czasie dochodziło do przenikania licznych kultur i tradycji o zróżnicowanej proveniencji. Ta różnorodność ukształtowała specyficzny, odrębny charakter dziedzictwa kulturowego regionu. Z tego także powodu rdzenną ludność cechują niejednoznaczne i zróżnicowane opcje narodowe, a narodowy indyferentyzm nie jest wśród niej zjawiskiem marginalnym.

Zarówno Niemcy do 1945 roku, jak i Polacy – zwłaszcza po II wojnie światowej – dążyli, przy zastosowaniu różnych metod i środków, do pozyskania ludności rodzimej, tzn. w możliwie krótkim czasie planowano stworzyć z nich 100% Niemców lub Polaków, przy czym oni nie czuli się ani Niemcami ani Polakami lecz Ślązakami. Po 1945 roku, w pierwszych powojennych latach, doznane niesprawiedliwości, pośpiesznie i nieudolnie prowadzona polonizacja (presja polonizacyjna oraz represje i praktyki dyskryminacyjne), ekonomiczna pozycja państwa zachodnioniemieckiego i wielorakie tego konsekwencje zadecydowały o ukształtowaniu proniemieckich opcji wśród znacznej części ludności rodzimej Górnego Śląska⁹.

Zmiany społeczno-polityczne po 1989 roku przyczyniły się do ewaluacji tożsamości etniczno-narodowej ludności rodzimej. Na początku lat dziewięćdziesiątych XX w. znaczna część ludności rodzimej Górnego Śląska (Ślązacy) zdecydowała się z różnych względów wstąpić do stowarzyszeń mniejszości niemieckiej. Podpisując deklaracje członkowskie owych stowarzyszeń, określili się jako Niemcy. Na podstawie przeprowadzonych badań socjologicznych (m.in. przez Danutę Berlińską¹⁰, Zbigniewa Kurcza¹¹, Antoninę Kłoskowską¹²) na początku lat dziewięćdziesiątych ubiegłego stulecia można było stwierdzić restaurację więzi znacznej części ludności rodzimej z Niemcami jako środek służący przezwyciężeniu poczucia upośledzenia tej grupy. Natomiast procesy demokratyzacji państwa polskiego i upodmiotowienie ludności rodzimej w ruchu mniejszości niemieckiej zainicjowały przezwyciężenie izolacjonizmu Ślązaków.

⁹ Z. Kurcz, *Mniejszość niemiecka w Polsce*, Wrocław 1995, s. 184-185.

¹⁰ D. Berlińska, *Mniejszość niemiecka na Śląsku Opolskim w poszukiwaniu tożsamości*, Opole 1999; D. Berlińska, F. Jonderko, B. Moj, *Postawy polityczne i stosunki etniczne mieszkańców Śląska Opolskiego. Raport z badań*, Opole 1993.

¹¹ Z. Kurcz, *Mniejszość niemiecka...*, op. cit.

¹² A. Kłoskowska, *Kultury narodowe u korzeni*, Warszawa 1996.

Powstanie ruchu mniejszości niemieckiej było ukoronowaniem długotrwałego procesu krystalizacji silnego poczucia odrębności Ślązaków od Polaków¹³. Na marginesie warto dodać, iż organizacje mniejszości niemieckiej wyznaczyły sobie za cel m.in. odbudowania społecznej aktywności ludności rodzimej na bazie tożsamości narodowej niemieckiej.

Od wielu lat można zauważyć, że deklaracje członków organizacji mniejszości niemieckiej dotyczące identyfikacji narodowej nie są już tak jednoznaczne, jak to miało miejsce na początku lat dziewięćdziesiątych XX w., kiedy mówili oni o sobie: „jesteśmy Niemcami”. Fakt ten może wynikać m.in. z kryzysu tożsamości wielu członków organizacji mniejszości niemieckiej. Obecnie można zauważyć wśród członków organizacji mniejszości niemieckiej, iż czują się np.: Ślązakami albo Ślązakami niemieckiego pochodzenia i/lub Niemcami. Zjawisko to potwierdzają badania socjologiczne prowadzone na Górnym Śląsku oraz w pewnej mierze dwa ostatnie spisy ludności przeprowadzone w roku 2002 i 2011¹⁴.

Należy podkreślić, że Ślązacy mają zarówno polskie, jak i niemieckie korzenie oraz tradycje. Podstawą konstytuującą ich jest śląskość, która jest uzupełniona przede wszystkim o elementy niemieckie i polskie (te dwa komponenty z różną siłą występują w pokoleniu najstarszym i najmłodszym)¹⁵. Stąd o tym, czy dana osoba uważa się za Polaka lub Niemca, czy też po prostu za Ślązaka, decyduje osobista historia życia każdego człowieka. Inaczej nie można by było wyjaśnić, dlaczego w jednej rodzinie istnieją przekonani stronnicy tej czy innej opcji¹⁶.

Wszystkich Ślązaków niezależnie od ich poczucia tożsamości – opcji narodowej (czy jej braku), łączy ich szeroka pojęta śląskość, która przejawia się chociażby w poczuciu przywiązania do regionu – małej ojczyzny (*Heimatu*), tożsamości etnicznej, gwary śląskiej, zwyczajów i tradycji itp. Kultura górnośląska

¹³ D. Berlińska, *Mniejszość niemiecka...*, op. cit., s. 59.

¹⁴ W Narodowym Spisie Powszechnym w 2002 r. przynależność śląską zadeklarowało ponad 173 tys. osób, natomiast w 2011r. – blisko 847 tys. osób. Zob. *Narodowy Spis Powszechny Ludności i Mieszkań 2011. Struktura narodowo-etniczna, językowa i wyznaniowa ludności Polski*, Warszawa 2015, s. 38-42. Podawanie przez ludzi „narodowości śląskiej” podczas przeprowadzonego spisu powszechnego w 2002 i 2011 roku należałoby w zasadzie interpretować jako deklaracje ich przywiązania do śląskości (na którą składa się wiele wymiarów) – tożsamości etnicznej czy regionalnej. Bardziej w kategoriach tożsamości etnicznej czy regionalnej niż narodowej. Ponadto deklarowanie narodowości śląskiej było i jest zjawiskiem społecznym, wyrazem protestu przeciwko brakowi zainteresowania sprawami Śląska, sprzeciwem wobec warunkom bytowym i kondycji ekonomicznej Górnego Śląska przede wszystkim bezrobocia i zamykania kopalń oraz dużych zakładów pracy. Jednakże deklaracje niemiecko-śląskie (lub na odwrót) pokazują, że istotnym elementem śląskości jest niemieckość. Więcej na temat obydwu spisów powszechnych (z 2002 i 2011 r.) oraz liczebności mniejszości niemieckiej w Polsce zob. P. Popieliński, *Problematyka narodowościowa w spisach powszechnych ludności 2002 i 2011 roku w kontekście mniejszości niemieckiej w Polsce*, „Rocznik Polsko-Niemiecki” 2013, nr 21.

¹⁵ P. Popieliński, *Młodzież mniejszości niemieckiej na Górnym Śląsku po 1989 roku. Organizacje, tożsamość narodowa, postawy, przyszłość*, Warszawa 2011, s. 41 oraz s. 91-206.

¹⁶ J. Wańkowska-Sobiesiak, *Za mało na Polaka, za mało na Niemca...*, Olsztyn 2006, s. 84.

(śląska) ukształtowała się na przestrzeni wielu stuleci w różnych organizmach państwowych i interakcji ludności rodzimej z różnymi narodowymi kulturami. Łączy ona przede wszystkim elementy kultury polskiej i niemieckiej oraz typowe tylko dla niej elementy kultury lokalnej. Jest ona podstawowym elementem tożsamości śląskiej.

Organizacje mniejszości niemieckiej

Organizacje mniejszości niemieckiej na Górnym Śląsku (ale i w całej Polsce) mają głównie za cel zaspokajanie potrzeb ich członków oraz całych środowisk mniejszości niemieckiej w zakresie kultury, folkloru i tradycji niemieckiej w ścisłym powiązaniu i w ramach ogólnej polityki oświatowej i kulturalnej państwa. Prowadzą działania na rzecz ochrony niemieckiej spuścizny kulturowej oraz umacniania niemieckiej tożsamości narodowej w środowiskach mniejszości niemieckiej, popularyzują osiągnięcia kulturalno-oświatowe, naukowe, społeczne i polityczne Niemców w Polsce i w RFN. Prowadzą zróżnicowaną działalność społeczno-kulturalną i oświatową, która to umożliwia poznanie i zachowanie ważnych elementów tradycji wśród osób zrzeszonych w tych organizacjach oraz prezentowanie ich w dalszym i bliższym środowisku.

Mniejszość niemiecka organizuje różnego rodzaju kursy (w tym przede wszystkim kursy języka niemieckiego), warsztaty kulinarne (kuchni regionalnej), regionalnego rzemiosła artystycznego (i temu podobne), imprezy kulturalne i sportowe, rocznice, jubileusze, konferencje, seminaria, spotkania, wystawy i odczyty. Poza tym prowadzi działalność charytatywną, udziela pomocy prawnej, wspiera ośrodki zdrowia, szpitale i przedszkola itp. Należy jednak zauważyć, że działalność kulturalna mniejszości niemieckiej ma przeważnie charakter lokalny i nawiązuje do miejscowej, regionalnej tradycji i obrzędowości, a tym samym popularyzuje i rozwija dziedzictwo kulturowe Górnego Śląska. Trzeba podkreślić, że tradycje i obrzędy śląskie, w tym również niemieckie są kultywowane przez śląską ludność rodzimą, nie tylko członków mniejszości niemieckiej. Warto także dodać, że miejscowe koła mniejszości niemieckiej na Górnym Śląsku (w województwie opolskim i śląskim) odgrywają znaczącą rolę w wiejskich środowiskach szczególnie wśród starszych mieszkańców, bowiem zastąpiły one dawne – istniejące za czasów komunistycznych – Kluby Rolnika czy Koła Gospodyń Wiejskich. Wspólne spędzanie czasu pozwala przywoływać minione dzieje i rodzi atmosferę jedności.

Mniejszość niemiecka kształtuje swoje relacje ze społecznością większościową na zasadzie otwartości, akceptacji i partnerstwa właśnie poprzez organizowanie wspólnych seminariów, projektów czy kursów języka niemieckiego, które skierowane są do wszystkich zainteresowanych bez względu na narodowość. Często płaszczyzną tych relacji i wzajemnego porozumienia jest dziedzictwo kulturowe Górnego Śląska (górnos Śląskie dziedzictwo kulturowe), które jest tworzone od wieków przede wszystkim przez Niemców i Polaków – mieszkańców regionu.

Organizacje mniejszości niemieckiej realizują projekty, które przyczyniają się do szeroko pojętego dialogu polsko-niemieckiego oraz podniesienia świadomości społecznej mieszkańców Górnego Śląska, mniejszości niemieckiej, jak i polskiej większości. Wiele zainicjowanych przez nią projektów służyło i służy budowaniu więzi wewnętrznych, by w tak bardzo wymieszanym w tej części Polski społecznościom lokalnym pozwoliły w zgodzie i harmonii budować lepszą przyszłość. Projekty skoncentrowane są wokół historii i polsko-niemieckiego dziedzictwa regionu, których celem jest innowacyjna interpretacja i stymulacja działań kulturotwórczych. Mają one przede wszystkim za zadanie przywrócić pamięć o wielokulturowym dziedzictwie Górnego Śląska oraz bogatej, niejednokrotnie bolesnej i skomplikowanej historii regionu, a tym samym skłonić do refleksji nad jego przyszłością.

Język komunikacji

Rodzimi mieszkańcy Górnego Śląska posługują się od wieków gwara śląską, czy to w czasach niemieckich czy polskich. Jest to podstawowy język komunikacji społecznej wewnątrz tej zbiorowości. W tym przypadku nie ma znaczenia czy dana osoba przyznaje się do narodowości polskiej, niemieckiej czy śląskiej (regionalnej). Wprawdzie gwara rozwijała się i zmieniała na przestrzeni dziejów, lecz zachowała swoją odrębność. Stanowi ona podstawę codziennego komunikowania się na górnos Śląskich wsiach (w województwie śląskim i opolskim).

Na podstawie wielu przeprowadzonych badań wśród mniejszości niemieckiej oraz wieloletniej obserwacji uczestniczącej autora można stwierdzić, że na Górnym Śląsku najczęstszym językiem komunikacji członków mniejszości niemieckiej jest głównie gwara śląska (przede wszystkim między sobą), rzadziej literacki język polski (jak już to głównie do ludności napływowej), a najrzadszym

język niemiecki. Tylko niewielka część tej społeczności porozumiewa się na co dzień w domu w języku niemieckim.

Zjawisko to można wytłumaczyć faktem, że do roku 1989 na Górnym Śląsku istniał nieformalny zakaz nauki języka niemieckiego oraz – zwłaszcza po II wojnie światowej – stosowano surowe kary za porozumiewanie się w języku niemieckim – nie wolno było komunikować się w tym języku pomiędzy członkami rodziny i innymi osobami¹⁷. Z tego powodu po wojnie rodziny dzisiejszych członków mniejszości niemieckiej w zasadzie przestały używać języka niemieckiego w kontaktach domowych i społecznych. Do codziennego użytku w miejsce języka niemieckiego (w przypadku Górnego Śląska powróciła gwara śląska) wszedł język polski. Część osób zasymilowała się także ze społecznością polską lub weszła w związki małżeńskie z osobami innej narodowości, gdzie językiem ich komunikacji werbalnej stał się zazwyczaj język polski. W tym języku rodziny przeważnie wychowywały też swoje dzieci. Głównie z wyżej wymienionych względów spora część członków mniejszości niemieckiej w codziennych kontaktach domowych nie posługuje się językiem niemieckim, lecz zazwyczaj językiem polskim lub gwarą śląską.

Środki masowego przekazu

Na początku lat pięćdziesiątych XX wieku rozpoczął się powolny proces poszerzania dostępu do środków masowego przekazu mniejszości narodowych. Mniejszość niemiecka w Polsce od początku istnienia w III Rzeczypospolitej starała się o uzyskanie dostępu do środków masowego przekazu, w których miałyby możliwość przedstawiania swojej codzienności i problemów. W tym czasie zaczęły ukazywać się gazety, czasopisma i biuletyny mniejszości niemieckiej w języku niemieckim (często z wkładką w języku polskim) lub dwujęzyczne (w języku polskim i niemieckim), głównie na terenie Górnego Śląska. Tu też zaczęto nadawać pierwsze programy radiowe i telewizyjne w języku niemieckim lub dwujęzyczne (po niemiecku i polsku). Środki masowego przekazu mniejszości niemieckiej na Górnym Śląsku mają za zadanie nie tylko przedstawianie tematów ważnych dla członków mniejszości niemieckiej (zwłaszcza tematy z regionu lub dotyczące regionu i jego dziedzictwa kulturowego), ale także propagowanie języka niemieckiego, kultury, tradycji i obyczajów niemieckich oraz górnośląskich wśród tej społeczności i społeczeństwa większościowego. W audycjach radiowych i programach

¹⁷ Więcej na ten temat zob. B. Linek, „Odniemczanie” województwa śląskiego w latach 1945-1950 (w świetle materiałów wojewódzkich), Opole 1997.

telewizyjnych nieraz można usłyszeć gwarę śląską. Słuchacze i widzowie mogą posłuchać muzyki wykonywanej nie tylko po niemiecku i polsku, ale także w gwarze śląskiej. W „Schlesisches Wochenblatt” („Tygodnik Śląski”) (właściwie od 2011 r. ukazuje się pod nazwą [Wochenblatt.pl](http://wochenblatt.pl)) największym periodyku mniejszości niemieckiej – nie tylko na Górnym Śląsku, ale i w całej Polsce – znajduje się kącik z żartem lub artykuł (felieton) napisany w gwarze śląskiej¹⁸.

Edukacja

Tworzenie i rozwój szkolnictwa z językiem niemieckim jako językiem ojczystym dla dzieci i młodzieży mniejszości niemieckiej od początku lat dziewięćdziesiątych ubiegłego wieku jest bardzo ważnym czy też najważniejszym zadaniem dla Niemców żyjących w Polsce. Szkoła jest bowiem tą instytucją, w której wychowuje i kształtuje się młode pokolenia; pielęgnuje się język, tradycje i kulturę narodu, co przyczynia się do zachowania i rozwijania świadomości narodowej wśród dzieci, a później osób dorosłych. Dzięki stosowanym metodom i programom do nauczania szkolnictwo dla mniejszości niemieckiej przyczynia się także do poznawania regionu Górnego Śląska, jego wielokulturowości – niemieckiego i górnośląskiego dziedzictwa kulturowego. Poza tym mniejszość niemiecka od lat zabiega o to, aby dzieci i młodzież we wszystkich szkołach, zwłaszcza na Górnym Śląsku, mogły uczyć się prawdziwej, niezakłamanej historii regionu oraz o jego wielokulturowości. Dąży także do wprowadzenia do szkół na Górnym Śląsku podręcznika do nauki o kulturze i historii regionu.

Szkolnictwo dla tejże mniejszości istnieje tam, gdzie znajdują się większe skupiska mniejszości niemieckiej – głównie na Górnym Śląsku; przede wszystkim w województwie opolskim, w mniejszym stopniu w województwie śląskim. W 1991 r. w kilku szkołach podstawowych rozpoczęto naukę języka niemieckiej mniejszości narodowej. Od tego momentu rozpoczął się rozwój nauczania tego języka – zaczęła systematycznie rosnąć liczba szkół i klas, w których naucza się języka niemieckiego jako języka obcego, ojczystego lub w ramach zajęć dodatkowych. Nauka języka niemieckiego w formie dodatkowej¹⁹ jest najbardziej popularna na Górnym Śląsku. W sumie istnieje ponad 200 szkół, w tym zdecydowana większość z nich jest w województwie opolskim. Należy wspomnieć, że nauczanie dwujęzyczne

¹⁸ Strona internetowa periodyku mniejszości niemieckiej „Wochenblatt.pl”: <http://wochenblatt.pl/> [dostęp: 17.03.2016].

¹⁹ W wymiarze 3 godzin tygodniowo, chociaż przedstawiciele mniejszości niemieckiej domagają się od kilku lat zwiększania tego wymiaru godzin np. do 6 godzin tygodniowo.

prowadzone jest w zaledwie kilku szkołach podstawowych, gimnazjach oraz liceach na terenie Górnego Śląska – zwłaszcza w województwie opolskim mniej śląskim. Obecnie w regionie istnieje ponad 20 dwujęzycznych placówek przedszkolnych zwłaszcza w województwie opolskim. Przedszkola znajdują się zwłaszcza w tych miejscowościach, w których dzieci i młodzież mają możliwość uczęszczania do klas dwujęzycznych, w ten sposób stara się zapewnić młodym ludziom ciągłość nauki języka niemieckiego²⁰.

Do dnia dzisiejszego sprawą fundamentalną dla mniejszości niemieckiej jest utworzenie sieci przedszkoli i szkół z językiem niemieckim jako ojczystym lub dwujęzycznych. Najbardziej efektywną formą edukacji językowej dla młodych ludzi z mniejszości niemieckiej byłoby stworzenie niemieckojęzycznego systemu edukacji od poziomu przedszkolnego. Wypracowany cykl kształcenia młodych ludzi w języku niemieckim lub dwujęzycznie od przedszkola do liceum, umożliwi młodym ludziom podtrzymać czy też ukształtować tożsamość narodową, w tym poczucie wspólnoty regionalnej, zwiększy ich szanse na rynku pracy, a zarazem przyczyni się do istnienia mniejszości niemieckiej w przyszłości. W tym celu, potrzebne są przede wszystkim większe środki finansowe, większa współpraca z samorządami oraz inicjatywy ze strony środowisk lokalnych i samych rodziców.

Wkład do rozwoju cywilizacyjnego regionu

Osoby wywodzące się z mniejszości niemieckiej w Polsce zwłaszcza z Górnego Śląska dzięki uwarunkowaniom historycznym, powiązaniom rodzinnym, posiadaniu krewnych zagranicą zwłaszcza w RFN oraz prawnym możliwości posiadania niemieckiego obywatelstwa, znacznie wcześniej niż Polacy mogli wyjeżdżać na tzw. Zachód, do krajów „starej” Unii Europejskiej. Mniejszość niemiecka jako pierwsza grupa społeczna w Polsce dostąpiła możliwości legalnych wyjazdów za granicę na Zachód do podjęcia legalnego zatrudnienia na unijnym rynku pracy. Doświadczyła przywileju nieograniczonego dostępu do unijnego rynku pracy wiele lat wcześniej przed swoimi polskimi sąsiadami.

Zwłaszcza w poprzednich dekadach rodzimi mieszkańcy Górnego Śląska dostrzegali znaczne dyferencje pomiędzy życiem na Zachodzie a Polską. Członkowie mniejszości niemieckiej poprzez swoje kontakty i częste pobyty w Niemczech przejmują stamtąd wiele rozwiązań techniczno-cywilizacyjnych,

²⁰ Zob. *Kształcenie dzieci mniejszości narodowych i etnicznych. Strategia rozwoju oświaty mniejszości niemieckiej w Polsce* [online], <http://www.kuratorium.waw.pl/pl/rodzice-i-uczniowie/dzieci-migrujace/ksztalcenie-dzieci-mni/7983,Strategia-rozwoju-oswiaty-mniejszosci-niemieckiej-w-Polsce.html> [dostęp: 17.03.2016].

które przyczyniają się – w pozytywny słowa tego znaczeniu – do zmian w górnośląskim krajobrazie oraz w rozwoju cywilizacyjnym regionu. Zaobserwowane przez nich na Zachodzie rozwiązania w zakresie przemysłu, budownictwa, rolnictwa (nowinki techniczne), małej przedsiębiorczości, ekonomii, funkcjonowania życia społecznego i samorządowego (władz komunalnych), wzory z życia codziennego przenoszone są na Górny Śląsk, do swoich domów i miejscowości. Przeniesione osiągnięcia z Zachodu były i są zauważane przez polskich sąsiadów i niejednokrotnie przez nich przenoszone oraz zastosowane w ich gospodarstwach²¹.

Współrządzenie regionem

Mniejszość niemiecka od pierwszych demokratycznych wyborów samorządowych w 1990 r. bierze aktywny udział w działalności samorządów. W wielu gminach, miastach i powiatach głównie województwa opolskiego, mniejszość niemiecka posiada swoich radnych, wójtów i burmistrzów, którzy aktywnie biorą udział w życiu politycznym. Poza tym przedstawiciele mniejszości niemieckiej zasiadają w opolskim wojewódzkim Sejmiku Samorządowym. W Sejmiku mniejszość niemiecka tworzy frakcję i współrządzi w województwie. W programach oraz wiecach wyborczych mniejszość niemiecka eksponuje głównie wielokulturowość województwa opolskiego, chronienie i popularyzowanie bogatego dziedzictwa kulturowego regionu i współpracę regionu z zagranicą. Kandydaci mniejszości w kampaniach wyborczych zasadniczo nie starają się podkreślać swej niemieckości, lecz kładą nacisk na zaspokojenie potrzeb regionu i zbiorowości lokalnych, bez względu na ich kształt etniczny. Spora liczba jej przedstawicieli we władzach samorządowych świadczy o dużym ich poparciu wśród wyborców – nie tylko wśród ludności rodzimej, ale i ludności napływowej, która osiedliła się po II wojnie światowej na tym terenie. Samorządowcy z mniejszości niemieckiej przyczyniają się od lat do rozwoju wsi i miast województwa. Tam, gdzie władzę sprawowali lub sprawują, zaszły lub zachodzą istotne zmiany, pozytywnie oceniane przez wyborców.

Dzięki stowarzyszeniom mniejszości niemieckiej, jak też radnym wywodzącym się z tejże mniejszości nawiązano czy też nawiązuje się m.in. kontakty partnerskie i patronackie przede wszystkim z miastami i gminami niemieckimi. Kontakty te są niezwykle ważne, albowiem powstają dzięki oddolnej inicjatywie,

²¹ P. Popieliński, *Mniejszość niemiecka w Polsce i jej wkład w integrację europejską polskiego społeczeństwa*, [w:] *Europa Środkowo-Wschodnia w procesie transformacji i integracji. Wymiar społeczny*, red. H. Chałupczak, M. Pietraś, E. Pogorzała, Zamość 2013, s. 585, 590.

a owoce współpracy w różnych dziedzinach są znaczne i służą nie tylko mniejszości niemieckiej, lecz całemu społeczeństwu, a zwłaszcza społecznościom lokalnym. Współpraca stowarzyszeń mniejszości niemieckiej z lokalnymi władzami administracyjnymi i samorządowymi nie tylko przejawia się w udzielaniu swoich zagranicznych kontaktów (lub też pośredniczeniu w nawiązywaniu tych kontaktów) władzom lokalnym, ale też w przyciąganiu na teren gminy drobnego, jak i czasami średniego kapitału niemieckiego, braniu udziału wraz z władzami lokalnymi w realizacji wielu projektów szkół, przedszkoli, przychodni czy oczyszczalni ścieków, organizowaniu wraz z władzami lokalnymi różnego rodzaju spotkań i imprez itp.²²

Dwujęzyczne nazwy miejscowości

Zgodnie z Ustawą o mniejszościach narodowych i etnicznych oraz o języku regionalnym, która weszła w życie 1 maja 2005 roku, mniejszości narodowe i etniczne w Polsce mają prawo do używania swego języka jako pomocniczego w mowie i piśmie w gminach, w których dana mniejszość według spisu powszechnego przeprowadzonego w 2002 r. stanowi 20% mieszkańców. W takich gminach można używać tablic z dwujęzycznymi nazwami miejscowości, ulic itd. Nazwy te nie mogą pochodzić z czasów III Rzeszy, nie mogą też być nadawane przez ZSRR²³. O zasadach wprowadzenia w życie ustawy musi zdecydować rada danej gminy. Natomiast, jeżeli dana mniejszość stanowi mniej niż 20% mieszkańców gminy, o podwójnych nazwach może zdecydować lokalna społeczność w drodze referendum. Podwójne nazwy miejscowości mogą być stosowane jedynie na obszarze gmin wpisanych do *Urzędowego Rejestru gmin, na których obszarze używane są nazwy w języku mniejszości*, prowadzonego obecnie przez Ministra Spraw Wewnętrznych i Administracji. Minister wpisuje nazwy miejscowości do rejestru na wniosek rady gminy po zasięgnięciu opinii, odnośnie każdej z proponowanych nazw, Komisji Nazw Miejscowości i Obiektów Fizjograficznych.

Jeżeli chodzi o polsko-niemieckie nazwy, to na mocy tej ustawy dotychczas zostało wprowadzone podwójne nazewnictwo miejscowości w 28 gminach województwa opolskiego (w 346 miejscowościach w języku niemieckim) i 3 gminach województwa śląskiego (w 13 miejscowościach w języku niemieckim)

²² Por. P. Madajczyk, *Mniejszość niemiecka w Polsce przed i po 1989 roku*, [w:] *Stosunki polsko-niemieckie w latach 1970-1995. Próba bilansu i perspektywy rozwoju*, red. J. Holzer, J. Fiszer, Warszawa 1998, s. 131.

²³ Ustawa o mniejszościach narodowych i etnicznych oraz o języku regionalnym (Dz.U. z 2005 r., nr 17, poz. 141).

zamieszkałych przez mniejszość niemiecką²⁴. Dla porównania warto wspomnieć, że dodatkowe kaszubskie nazwy miejscowości w województwie pomorskim istnieją w 786 miejscowościach na terenie 23 gmin. 30 litewskich nazw miejscowości istnieje w jednej gminie w województwie podlaskim. W tym też województwie na terenie jednej gminy jest 27 miejscowości w języku białoruskim. W języku łemkowskim na terenie dwóch gmin województwa małopolskiego znajduje się 9 nazw miejscowości²⁵. Większość gmin, w których istnieje podwójne nazewnictwo miejscowości, wprowadziła – zgodnie z ustawą – w swoich urzędach język mniejszości lub regionalny jako język pomocniczy oraz dwujęzyczne urzędowe napisy informacyjne.

Nazwy w języku mniejszości na tablicy miejscowości, które często brzmienie lub podstawę nazwy mają śląskie²⁶, przede wszystkim są widocznym znakiem w przestrzeni publicznej, zaznaczającym teren zamieszkania mniejszości, są także świadectwem pamięci i szacunku dla korzeni regionu i języka mniejszości oraz służą podtrzymaniu tożsamości mieszkańców jako widoczny w przestrzeni symbol ich obecności. Tym samym są elementem edukacji młodzieży, która poprzez dwujęzyczne tablice uczy się historii regionu i poszanowania różnorodności. Ponadto dwujęzyczne nazwy są symbolem, że Polska jest wspólną ojczyzną obywateli różnej narodowości. Tablice są elementem polityki Unii Europejskiej wobec mniejszości, realizowanym przez państwo polskie w ramach Unii²⁷.

Dwujęzyczne tablice miejscowości na Górnym Śląsku nawiązują do bogatego wielokulturowego regionu, a zarazem ubogacają kulturowo dzisiejszy region. Stanowią atrakcję turystyczną i przyczyniają się w pewnym stopniu do turystycznego rozwoju regionu. Świadczą o nauce tolerancji i akceptacji innych ludzi i kultur. Tym samym Górny Śląsk dołączył do innych europejskich regionów, na których terenie występują już od wielu lat dwujęzyczne tablice miejscowości – np. Łużyce

²⁴ Lista gmin wpisanych na podstawie art. 10 i 12 ustawy z dnia 6 stycznia 2005 r. [online], <http://mc.bip.gov.pl/rejstry/lista-gmin-wpisanych-na-podstawie-art-12-ustawy-z-dnia-6-stycznia-2005-r.html> [dostęp: 18.03.2016].

²⁵ Ibidem.

²⁶ W rzeczywistości część z historycznych nazw miejscowości posiada niemieckie korzenie, są czysto niemieckimi nazwami, takie jak np.: Buhlau/Buława, Charlottenthal/Klekotna, Finkenstein/Brzezcie, Friedersdorf/Biedrzychowice, Georgenwerk/Bukowo, Kieferstädtel/Sośnicowice, Lorendorf/Wawrzyńcowice, Oderwalde/Dziergowice, Reinschdorf/Reńska Wieś, Rothhaus/Osiny, Stubendorf/Izbicko, Straßenkrug/Biskupskie Drogi, Tempelhof/Niwki, jednak większość nazw ma słowiańskie korzenie, miejscowości jak np. Bresnitz/ Brzeźnica, Chronstau/Chrzastowice, Dembio/Dębie, Goslawitz/Gosławice, Krzanowitz/Krzanowice, Konty/Kąty Opolskie, Mokrau/Mokra, Psurow/Psurów, Radlau/Radłów, Schartowitz/Czartowice, Wilkau/Wilków, Wollentschin/Wolęcin.

²⁷ Zob. *Dwujęzyczne tablice z nazwami miejscowości* [online], <http://www.vdg.pl/pl/article/39-dwujezyczne-tablice-z-nazwami-miejscowosci> [dostęp: 18.03.2016].

w Niemczech, Południowy Tyrol we Włoszech, Karyntia w Austrii oraz w Czechach, na Węgrzech czy Słowacji²⁸.

W pierwszych latach wprowadzenia dwujęzycznych tablic na terenie Górnego Śląska mniejszość niemiecka oraz samorządowcy spotykali się nieraz z opiniami ludzi podważającymi celowość wprowadzenia tego przepisu w ustawie o mniejszościach, jako przedsięwzięcia kosztownego i nie potrzebnego. Mimo że niemieckie nazwy miejscowości na dwujęzycznej tablicy posiadają w zdecydowanej większości słowiański rodowód, to niektórzy odbierają je jako wyraz podkreślenia niemieckości tego regionu, budzą (choć dziś już rzadko) negatywne emocje wyrażające się w incydentach polegających na ich zamalowywaniu.

Należy jednak podkreślić, że akceptacja dla podwójnych nazw z roku na rok rośnie. Na dzień dzisiejszy można powiedzieć, że zdecydowana większość społeczeństwa nie ma nic przeciwko nim lub są im obojętne. Stały się one codziennością. Stanowią stały element szczególnie opolskiego pejzażu.

Zakończenie

Mniejszość niemiecka na Górnym Śląsku jest widoczna przede wszystkim w przestrzeni społecznej i politycznej. Ogólnie rzecz biorąc, zwłaszcza społeczności lokalne pozytywnie postrzegają mniejszość niemiecką oraz jej wkład w górnośląskie dziedzictwo kulturowe. Generalnie społeczeństwo większościowe w regionie akceptuje mniejszość niemiecką oraz jej działalność na rzecz rozwoju regionu. W dużej mierze dzięki mniejszości niemieckiej społeczeństwo większościowe może zapoznać się nie tylko z niemieckim, ale także z górnośląskim dziedzictwem kulturowym Górnego Śląska.

Patrząc przez pryzmat wyżej wymienionych zagadnień, można stwierdzić, że mniejszość ta ma wpływ nie tylko na tożsamość swoich członków, ale także na poczucie wspólnoty regionalnej. Wpływ ma na rozwój kulturalny, społeczny, polityczny i ekonomiczny swoich członków i zarazem całego regionu. Tym samym wnosi swój wkład w pielęgnowanie i w rozwój regionalnego dziedzictwa kulturowego.

²⁸ *Dwujęzyczne nazwy miejscowości* [online], <http://www.tskn.vdg.pl/de/kommentare-erklarungen/463-dwujezyczne-nazwy-miejscowoci?start=3> [dostęp: 18.03.2016].

Bibliografia

Monografie i artykuły:

1. Berlińska D., *Mniejszość niemiecka na Śląsku Opolskim w poszukiwaniu tożsamości*, Opole 1999.
2. Berlińska D., Jonderko F., Mój B., *Postawy polityczne i stosunki etniczne mieszkańców Śląska Opolskiego. Raport z badań*, Opole 1993.
3. Gładkowski K., *Edukacja interkulturowa a dziedzictwo kulturowe*, [w:] *Edukacja mniejszościowa w Polsce. Wczoraj – dziś – jutro*, Gliwice–Opole 2015.
4. Kłoskowska A., *Kultury narodowe u korzeni*, Warszawa 1996.
5. Kurcz Z., *Mniejszość niemiecka w Polsce*, Wrocław 1995.
6. Linek B., „Odniemczanie” województwa śląskiego w latach 1945-1950 (w świetle materiałów wojewódzkich), Opole 1997.
7. Madajczyk P., *Mniejszość niemiecka w Polsce przed i po 1989 roku*, [w:] *Stosunki polsko-niemieckie w latach 1970-1995. Próba bilansu i perspektywy rozwoju*, red. J. Holzer, J. Fiszer, Warszawa 1998.
8. *Od wydawcy*, [w:] *Dziedzictwo kulturowe Śląska. Miejsca – architektura – ludzie – zwyczaje – tradycja*, Gliwice–Opole 2015.
9. Pachowski M., Słaboń A., *Słownik pojęć socjologicznych*, Kraków 2010.
10. Popieliński P., *Młodzież mniejszości niemieckiej na Górnym Śląsku po 1989 roku. Organizacje, tożsamość narodowa, postawy, przyszłość*, Warszawa 2011.
11. Popieliński P., *Mniejszość niemiecka w Polsce i jej wkład w integrację europejską polskiego społeczeństwa*, [w:] *Europa Środkowo-Wschodnia w procesie transformacji i integracji. Wymiar społeczny*, red. H. Chałupczak, M. Pietraś, E. Pogorzała, Zamość 2013.
12. Popieliński P., *Problematyka narodowościowa w spisach powszechnych ludności 2002 i 2011 roku w kontekście mniejszości niemieckiej w Polsce*, „Rocznik Polsko-Niemiecki” 2013, nr 21.
13. *Dziedzictwo kulturowe: informacja, mniejszości etniczne*, red. A. Skrzypczak, Warszawa 1996.
14. Wańkowska-Sobiesiak J., *Za mało na Polaka, za mało na Niemca...*, Olsztyn 2006.

Akty prawne:

1. Konwencja UNESCO w sprawie ochrony niematerialnego dziedzictwa kulturowego, sporządzona w Paryżu dnia 17 października 2003 r.
2. Narodowy Spis Powszechny Ludności i Mieszkań 2011. Struktura narodowo-etniczna, językowa i wyznaniowa ludności Polski, Warszawa 2015.
3. Ustawa o mniejszościach narodowych i etnicznych oraz o języku regionalnym.

Netografia:

1. *Dwujęzyczne nazwy miejscowości*, <http://www.tskn.vdg.pl/de/kommentare-erklaerungen/463-dwujezyczne-nazwy-miejscowoci?start=3>.
2. *Dwujęzyczne tablice z nazwami miejscowości*, <http://www.vdg.pl/pl/article/39-dwujezyczne-tablice-z-nazwami-miejscowosci>.
3. *Kształcenie dzieci mniejszości narodowych i etnicznych. Strategia rozwoju oświaty mniejszości niemieckiej w Polsce*, <http://www.kuratorium.waw.pl/pl/rodzice-i-uczniowie/dzieci-migrujace/ksztalcenie-dzieci-mni/7983,Strategia-rozwoju-oswiaty-mniejszosci-niemieckiej-w-Polsce.html>.

4. *Lista gmin wpisanych na podstawie art. 10 i 12 ustawy z dnia 6 stycznia 2005 r...*, <http://mc.bip.gov.pl/rejestry/lista-gmin-wpisanych-na-podstawie-art-12-ustawy-z-dnia-6-stycznia-2005-r.html>.
5. *Spotkanie z cyklu „Rozmowy o Polsce i Niemczech”*, <http://www.haus.pl/aktualnosci-149.html>.
6. *„Wochenblatt.pl”*: <http://wochenblatt.pl/>.

The contribution of the contemporary German minority in care and development of the Upper Silesian cultural heritage – selected issues

Abstract

In the article, the author presents contribution of the German minority in care and development of the Upper Silesian cultural heritage on the selected examples. First he shows reader the specific of Upper Silesia and its indigenous peoples, and then he explains, how the German minority contributes to care and development of the Upper Silesian cultural heritage. First of all the author concentrates on the intangible cultural heritage issues of the German minority from Upper Silesia. Particularly on the issues in the broadly understood activity (social, cultural and political), identity or language (verbal communication, education). These issues are one of the most important elements of this Upper Silesia cultural heritage.

Keywords: Upper Silesian cultural heritage, German cultural heritage, German minority in Poland, Upper Silesia, Silesians, Silesianess, Silesian language, education for the German minority, (polish-german) bilingual names of built-up areas